

AGGRESSIVE BEHAVIOURS AMONG RECIDIVISTS WITH PSYCHOPATHIC AND NARCISSISTIC PERSONALITY CHARACTERISTICS

Justyna GRYGORUK¹, Józef K. GIEROWSKI^{1,2}

¹ *Department of Psychiatry, Jagiellonian University Medical College, Kraków, Poland*

² *Institute of Forensic Research, Kraków, Poland*

Abstract

The meta-analysis presented here attempts to summarise the theoretical and empirical reports on the nature of aggression manifested by people with psychopathic and narcissistic personality characteristics, who have been re-imprisoned for committing aggressive acts. The paper opens with a discussion of the psychological mechanisms that may result in aggressive and auto-aggressive behaviours and, because of its prevalence in prisons, pays special attention to the phenomenon of auto-destructive behaviour. The paper then presents an account of psychopathy and narcissism as personality correlates of aggression among recidivists before finally moving to delineate the dependencies occurring between psychopathic and narcissistic traits and the instrumental value of aggressive and auto-aggressive behaviours. These discussions may serve as a point of departure for further theoretical and empirical analyses in the area of aggression in people with psychopathic and narcissistic personality characteristics.

Key words

Psychopathy; Narcissism; Aggression; Emotional aggression; Instrumental aggression; Auto-aggression.

Received 18 December 2011; accepted 9 March 2012

1. Introduction

Issues of aggression considered in the context of the violation of the legal order concern to a significant degree personality characteristics which may be related to an intensified tendency to behave aggressively. Among the personality correlates of aggression in people serving prison sentences psychopathy and narcissism deserve special attention. A more precise recognition and characterisation of the complex relationship between psychopathic and narcissistic personality characteristics, and the various types of aggressive and self-destructive behaviours, may be of great theoretical and practical value in relation to the issue of aggression in prisons. An attempt is made in the present article to summarise theoretical and empirical work on

the nature of aggression among people with psychopathic and narcissistic traits who have served two or more sentences for crimes of aggression.

The article opens by presenting an outline of the psychological mechanisms that may result in aggressive and auto-aggressive behaviours and pays special attention to the phenomenon of auto-destructive behaviour, which is prevalent in prisons. The paper then turns to a consideration of psychopathic and narcissistic traits as the personality correlates of aggression among recidivists. There then follows an attempt to delineate the relationships occurring between psychopathy and narcissism and the emotional and instrumental value of aggressive and auto-aggressive behaviours among people who have been re-imprisoned.

2. Definitions and selected types of aggressive behaviours

The term “aggression” refers to a broad spectrum of phenomena whose common characteristic is the aim to cause suffering, distress or harm, or to destroy something others value [8, 9, 22, 30, 35, 45, 53]. Aggressive behaviour may serve the reduction of negative emotional tension, the achievement of positive stimulation, the satisfaction of various needs and the realisation of life tasks that result from the social roles a person plays [10, 29, 30, 32, 36, 53].

It is worth stressing that the classical definition of aggression by Buss [10], which formulates it as a reaction that provides harmful stimuli to another organism, has been supplemented in the contemporary literature by the criterion of intention [10, 35, 36, 37]. As a result, to qualify a person’s behaviour as aggressive, it should embrace intention, namely a wish to cause harm to, or negative consequences for, the subject of the aggression. A further step towards a full definition of aggression involves the incorporation of the motive to avoid harm manifested by a person who is the victim of aggressive behaviour. This allows aggression to be distinguished from auto-aggression or from experiences of harm resulting from sadomasochistic sexual practices [36, 37]. It is now proposed that interpersonal aggression be defined as those physical, verbal, symbolic and indirect actions and reactions, which meet the following criteria: they are motivated by the intention to do harm, they result (or potentially may result) in negative consequences for victims and they are an alternative to pro-social activities, such as help, cooperation or altruism, in the psychological and social dimensions [23].

The definition proposed by A. Frączek [22, 23], according to which the term “aggression” is used in psychology to define four categories of phenomena, may be accepted as the most complete and most coherent approach to aggression. Firstly, aggression refers to situationally-evoked emotional-motivational states, when it is used interchangeably with such epithets as anger, irritation or the so-called emotional preparedness for aggression. Secondly, aggression describes the more or less complicated aggressive behaviours manifested in interpersonal relations. Thirdly, aggression may be understood as a set of stable individual characteristics (defined as repetitive, sustained and stable patterns of behaviour), a stable life orientation (hostility) or a specific intra-psychological attribute of an individual that inheres in the forms of habits and attitudes. Finally, aggression in psychology may also describe some kind of interaction between a person and

the environment, which is a result of the individual characteristics of that person and the manner in which these characteristics stand in relation to the prevailing social-cultural standards [22, 23].

Because of the great complexity and heterogeneity of the structure of behaviours embraced by aggression as a category, there are numerous classifications of aggressive behaviours in the literature [23, 29, 35]. These include classifications of aggressive behaviours with respect to their form (physical, verbal, active and passive aggression), to the object of aggression (direct and displaced aggression) or to the ways in which it is manifested (overt and hidden aggression). On the other hand, when taking into account the external conditions of aggression, namely the stimuli and situations that cause specific aggressive behaviours to occur, one may enumerate aggression induced by behaviours (aggressive, insulting, disruptive), aggression induced by statements (slander, mockery, accusation, negative assessment, the refusal to meet a request) and aggression induced by difficulties and failures when taking action [10, 23, 29, 30, 32, 52, 53]. Two types of aggression, reactive and proactive, may be identified when considering the role of external factors that induce aggression, that is, provocation from the environment. Reactive aggression is a reaction to provocation and is usually accompanied by anger, while proactive aggression, in contradistinction, arises without the participation of such external inducing factors and is not usually accompanied by strong emotional involvement [8, 38]. From the point of view of aggressive behaviours among psychopaths, it should be emphasised that the introduction of a distinction between emotional aggression (when an act of aggression is preceded by a feeling of anger and the intention is to inflict pain or harm) and instrumental aggression (when an act of aggression serves to achieve a goal other than the infliction of pain or harm) would appear to be a key issue, and this distinction is based on an analysis of the motives that lead to aggressive behaviour [1, 8, 9, 23, 29, 30, 37, 53].

An holistic approach to the phenomenon of aggression in psychology allows two fundamental attitudes in the field of the analysis of aggressive behaviours to be distinguished. The first conceives of aggression as a specific behaviour or process where aggression is understood as an act. The second approach, on the other hand, concentrates on the aggressor and their characteristics. Here, aggression is understood as a state or trait and the term “aggressiveness” is often used. The first approach, which regards aggression as an act and a process, allows a distinction to be made between physical and psychological aggressive reactions (of

a purposeful and automatic nature) which form an instinctive response to a threat, or are elements of the patterns and norms characteristic of the environment in which an individual acts. The second approach refers to aggression (aggressiveness) as a stable personality characteristic that manifests itself in the frequent occurrence of aggressive behaviours in a given person. This approach emphasises the great significance of hostility as an important regulator of aggressive reactions and understands the essence of aggressiveness as the preparedness for specific (aggressive) behaviour [10, 35, 37, 53].

3. The psychological mechanisms of auto-aggression

Auto-aggressive behaviours represent the discrete category reserved for aggression directed at oneself. It is worth emphasising that the element of aggression, which in this case is directed at one's own self, is also a key element in the case of auto-aggressive behaviours [30, 31, 32, 35, 53].

The central role of aggression in the genesis of auto-aggressive behaviours is given special emphasis by the psychoanalytical conceptions. Freud was the first to observe the very substantial role played by suppressed aggression in the formation of auto-aggressive behaviours, and emphasised that in auto-destructive reactions aggression towards another was not expressed directly, but indirectly, by being turned inwards on oneself. Freud claimed that auto-aggression was the result of the inhibition of all other methods of manifesting aggression [35, 46]. Psychoanalysis has sought the causes for the suppression of aggression mainly in the influence of culture on the upbringing of an individual. It would seem that not manifesting aggression directly may also be connected with anxiety related to social assessment or punishment, or to misgivings prompted by one's own system of ethical values [46].

The term "auto-aggression" is presented in psychology in various meanings and theoretical contexts. It plays an important role not only in psychoanalysis but also in social and cognitive psychology. The term usually embraces a number of diverse and intentional actions which, to a greater or lesser extent, lead to outcomes that are harmful for the subject in an area of their life or psychophysical development [19, 31, 35]. All behaviours undertaken voluntarily, intentionally and consciously by an individual that directly or indirectly expose their emotional, social or physical health to

danger, or are a threat to their lives, may be described as auto-destructive [37].

Auto-aggressive behaviours may be divided into those that are direct (auto-destructive behaviours that lead directly to bodily injuries or that are a danger to life) and those that are indirect (auto-aggressive behaviours creating a potential danger to health and life that is usually remote in time). Indirect auto-destructive behaviours are usually aimed at the slow and gradual loss of health or life and can be differentiated from direct auto-aggressive behaviours by the greater distance in time between an act and its consequences and by the smaller possibility of being harmed as a consequence of the action undertaken [19, 31, 37, 53]. Among the direct auto-aggressive behaviours are suicides, attempts at suicide and self-injury or harm, while indirect auto-destructive behaviours include the abuse of stimulants, eating disorders, reckless driving, negligence of one's own health as well as an unhealthy and risky life-style [4, 19, 31, 37]. From the clinical point of view, acts of direct auto-aggression fall into the area of interest of psychopathology and are recognised as behaviour disorders, whereas forms of indirect auto-aggression are widespread, usually socially acceptable and in specific circumstances may have an adaptive function despite their potential risk to an individual [37].

4. Self-injury as a form of direct auto-aggression among recidivists

Because of its prevalence in penal institutions, special attention should be paid to the phenomenon of self-injury when considering aggressive behaviours that occur among re-imprisoned persons. It is worth emphasising that a distinction is usually made between two direct forms of auto-aggression: self-injury (self-harm) and suicide (or suicide attempts), which are usually recognised as separate and specific types of auto-aggressive behaviour [35, 37].

Self-harm (self-injury) is a behaviour undertaken for multiple motives as a method of coping with difficulties and the emotional tensions that accompany them. Hence, self-injury may be understood as an act based on the purposeful injuring of one's own body, yet one devoid of suicidal intention [4, 37]. Among the most frequent types of self-injuries are incisions inflicted to the skin of the hands and forearms (sometimes to the legs, seldom to the face, torso or genitals), striking oneself, the vehement rubbing of one's own body, bruising oneself against walls or inflicting burns on one's own body. Among the rarer forms of

self-harm are scaldings (with water, steam or various chemical substances) and the swallowing of sharp objects [4].

Self-injuries are usually divided according to those that are sanctioned by culture or ritual, such as ear piercing or ritual dancing accompanied by self-injury, and those that are regarded as deviant. Among the deviant self-injuries we may count the far-reaching self-mutilations that occur in psychotic states, the stereotypical instances that are repetitive, based on psycho-organic grounds or result from mental handicap, and the moderate self-injuries, such as surface wounds. There are also the compulsive forms of self-injury that occur repeatedly over the course of a day and that take a ritualised form, such as pulling out hair or scratching of the skin, the episodic forms, such as cuts or burns, which are prompted by an impulse that is hard to control and, lastly, the chronic forms that recur over a long period of time and that are connected with the individual's sense of identity. It should be stressed that people who self-injure regard themselves as being addicted to forms of behaviour that reduce tension [13, 37].

The majority of researchers consider self-injury as different in its motivational mechanisms from acts of suicide or suicide attempts, and they define this fundamental difference as one of intention [4, 35, 37]. It would seem that extreme incidents of auto-aggression, such as suicide attempts and acts of suicide, are, in the majority of cases, undertaken with the well-defined goal of taking one's own life, whereas such an intention is not usually present in the case of self-injury [35]. It is also asserted that the main form of auto-aggression individuals experience is self-harming aimed at the reduction of tension evoked by anger. On the other hand, it would seem that the main emotional components of suicide are powerful senses of fear and anxiety, which the suicidal act itself strives to eliminate [35, 37].

There is as yet no unanimity among researchers on whether self-injury (self-harm) and suicide should be treated as qualitatively different categories of direct auto-aggressive behaviours governed by completely different psychological mechanisms, or be conceived of as some kind of continuum [4, 35]. Yet it should be emphasised that, despite the differences described above, there is reason to suggest the existence of some similarity between the mechanisms leading to suicidal acts and self-injury. This similarity may concern both the functions and motives of direct auto-aggressive behaviours as well as the personality traits of the individuals who undertake such actions [37].

The direct goal of self-injury, that is, harming one's own body, is accompanied by other, more remote, indirect aims and motives [37]. Among the numerous

theories advanced to explain the mechanisms underlying self-injury, the role it plays in the release or reduction of tension is usually prominent. People with a tendency to self-injure often have difficulties in coping in challenging situations as well as in tolerating tension and psychological pain, which they translate into physical pain in the form of the self-harming act [3, 37]. The sources of the tendency to self-injure include, among others, traumatic experiences in childhood, such as sexual abuse, negligence by guardians, physical violence or emotional abuse, and experiences connected with powerful psychological trauma in adulthood, such as rape, brutality suffered at the hands of a partner and the loss of a child. Attention should also be paid to certain neurophysiological mechanisms as explanations of the phenomenon of reduced sensitivity to painful stimuli during self-injury [3, 4, 13, 19, 37]. These involve the consolidation of tendencies to self-injure as a method of coping with situations that cause emotional tension. Apart from reducing or increasing tension and the level of stimulation, we should also consider the following intra-psychological motives that may result in self-injury: the regulation of levels of fear and anxiety, the inability to cope with anger, an increase in the sense of autonomy and control (over oneself, other people and negative events) the confirmation and consolidation of a sense of self, the suppression of psychological suffering and the purging of emotional tension through acting out. In addition to motives related to the regulation of emotions, there are a number of further factors which also have a bearing on self-injury. These are social motives, such as aiming to attract the attention of others and gaining their admiration or approval and the manifestation of senses of alienation, rejection or punishment felt by family or close friends. The social motives underlying self-injury, apart from those connected with communicating certain information to the environment, may also extend to instrumental motives where the aim is to gain a certain influence over the behaviour of others, to manipulate the environment or to achieve certain goals or benefits [3, 4, 13, 35, 37].

5. The emotional and instrumental value of aggressive and auto-aggressive behaviours

From the point of view of aggression in penal institutions, the distribution of aggressive behaviours with respect to their motives deserves special attention. An analysis of the motives of aggressive behaviour allows us to identify two basic types of aggression: emotional aggression, in other words anger or hostility, and

instrumental aggression [8]. Emotional aggression, which is immediate, impulsive and unplanned, is directed at hurting another person and is associated with Berkowitz's frustration-aggression theory [8]. It arises against the background of frustrating situations and is a way of relieving the emotional tension and anger that result in aggressive behaviour when they are the predominant emotions. On the other hand, instrumental aggression as identified by Feshbach [44] is related to behaviour aimed at achieving a specific goal other than harming another person. In this case aggression is only the instrument by which that goal is accomplished and behaviour harmful to another person will only occur when that person is perceived as an obstacle to the fulfilment of the aggressor's desires [5, 8, 17, 29, 35, 37, 47, 52]. The empirical studies for their part, have found such characteristics of instrumental aggressive behaviours as offenders having a clearly defined goal, which is the characteristic that best differentiates aggressive instrumental and emotional offenders, planning, absence of provocation by the victim, not acting under the influence of anger and the victim not being known to the offender [2, 17, 21, 47, 48].

It has been pointed out that, while emotional aggression may be associated with Berkowitz's frustration-aggression theory, instrumental aggression may be better understood from the perspective of the social learning model of aggressive behaviour [5, 8]. This regards instrumental aggression as a behaviour acquired in the process of instrumental learning and modelling connected with the acquisition of individual experiences. Instrumental aggression develops in cases where there have been frequent positive reinforcements connected to gaining a desired thing, or to the fulfilment of personal needs, as a result of aggressive behaviour [2, 5, 8, 22, 23, 44, 53]. The gratification value of instrumental aggressive behaviour constitutes a strong positive reinforcement and that is why these behaviours are learned quickly. Instrumental aggression that aims to fulfil the need of an individual for social acceptance or dependence, or their need to subordinate others to their expectations and the personal benefits they desire, may have a gratification value that is especially strong [21, 32].

A further distinction to be introduced to the typology of auto-aggressive behaviours is that between emotional auto-aggression, where auto-aggressive reactions are directed mainly at reducing emotional tension, and instrumental auto-aggression, where auto-aggressive reactions are mainly a tool serving the realisation of needs and the achievement of a specified goal (other than the reduction of emotional tension). It has been suggested that in extreme cases instrumental

auto-aggression may represent a cold and calculated method of achieving a specific goal, such as manipulating the environment, and be nothing other than the tool used to achieve that goal. In the case of instrumental auto-aggression an individual decides on auto-aggressive behaviour because it has delivered successful outcomes and provided the desired gratification before or, depending on the individual's assessment of a present situation confronting them, because it can be expected to deliver the desired results [35, 37].

It is worth underlining that emotional tension (to be eased by emotional aggression) may be evoked by two main types of emotions. These are anger on the one hand and anxiety, fear and concern on the other. Kosewski [35] proposes that, depending on which of these emotions is dominant, a distinction be made between anger-motivated emotional auto-aggression (the individual inflicts self-injury and often experiences strong physical pain and suffering, which results directly in a reduction of emotional tension, in a less intense experience of anger and so brings relief) and anxiety-motivated emotional auto-aggression (whose main aim is not to inflict pain, but to eliminate anxiety and concern). This is why suicide would seem to be more an example of anxiety-motivated auto-aggression, whose main element is the reduction of anxiety. In this situation, individuals do not want to inflict pain on themselves. Instead, their first goal is to eliminate the fear and anxiety they are feeling, which is reflected in the tendency of suicidal people to try, as a rule, to select less painful methods of taking their own lives [35, 37].

It must be stressed that emotional and instrumental aggression, both in the form of interpersonal aggression and auto-aggression, are abstract terms and are therefore not exactly reflected in behaviour. Each act of aggressive behaviour encompasses both the emotional and instrumental elements, and the course to be taken by the aggressive behaviour depends on their interaction. To speak of the emotional and instrumental value of aggressive and auto-aggressive behaviours would therefore seem to paint a more accurate picture. The measure of the emotional value of aggressive behaviour is the degree to which harming another person lowers the emotional tension (mainly in the form of anger) that the individual finds unpleasant. Meanwhile, the measure of the instrumental value of aggressive behaviour is the degree to which it contributes to the realisation of an individual's goals and needs [2, 29, 35]. We may also understand emotional and instrumental auto-aggression not as two separate types of behaviour, but as two kinds of psychological mechanisms (or dimensions) which occur simultane-

ously, but at a different intensity, in each act of auto-aggression [2, 32, 35, 37]. According to Kosewski [35, p. 172], "...the degree to which an auto-aggressive behaviour decreases emotional tension constitutes the measure of its emotional value, whereas the degree to which it realises some need (the achievement of esteem, obtaining something, winning a privilege) is the measure of its instrumental value".

6. The instrumentality of aggression and auto-aggression in situations of penitentiary isolation

Both emotional-instrumental aggressive behaviour and auto-aggressive behaviour are prevalent among people in institutional environments, and this is especially so where penal institutions are concerned [31, 37, 42]. This mainly applies to self-injury of an instrumental nature, which occurs more often in the case of imprisoned men than in the general population. The increased tendency to auto-aggression in penal institutions may be related to the limited opportunities those in prison have to openly demonstrate aggression towards another person. As a result, they sometimes direct aggressive behaviour at themselves [4, 19, 37]. The greater intensity of instrumental aggressive and auto-aggressive behaviour in penal institutions may be both a method of coping in difficult situations and an attempt to regain a sense of control and influence on the situation of humiliation and helplessness those imprisoned find themselves in. In addition to the emotional tensions experienced by those serving sentences, an important element supplying the motivation for aggressive and auto-aggressive behaviour is the pressure of the norms of the prison subculture and of the roles in force in penal institutions [4, 35, 37, 42].

Studies of manifestations of aggression and auto-aggression in sentenced juveniles and adults show that adult prisoners react with physical aggression (understood as emotional aggression) to a lesser extent than do sentenced juveniles. That adult prisoners exhibit stronger tendencies to suppress aggression, and tend to deploy aggressive forms of behaviour for instrumental purposes instead, may be accounted for by their greater maturity, by their longer subordination to the influence of penal rehabilitation or by the effects that long-term isolation has had on them. On the other hand, what juvenile and adult prisoners share is a high level of physical auto-aggression (in the form of suicide attempts and self-injury). In both of these groups the people examined presented an intensity of physical auto-aggression bordering on the pathological [31].

The results of Kosewski's [35] research on self-injury inflicted in penal institutions by imprisoned men indicated that prisoners who self-injure instrumentally were more often inclined than prisoners who self-injure themselves emotionally to control their method of auto-aggression and to aim to minimise both its harmful effects on their health and the level of suffering experienced. Individuals inflicting instrumental self-injuries were usually convinced that specific benefits could be secured by self-injury, and this was often a feature of prison subculture [35].

Because there are indications that both personality and environmental factors are responsible for their occurrence, the issue of the psychological mechanisms underlying emotional and instrumental aggressive behaviour, and auto-aggressive behaviour, in the penal environment remains to be conclusively resolved. An answer is also awaited to the question of why, in similar situations, some prisoners tend to react with aggression towards other people, and others manifest auto-aggressive behaviour instead [17, 31, 38, 49]. There are indications that manifestations of aggression and auto-aggression, especially those of an instrumental character, may constitute a specific reaction to the prison situation, but also that their occurrence may result from certain personality characteristics [35, 42]. It is known that certain individuals are predisposed in such a way that, under specific external conditions, psychological mechanisms that may result in the occurrence of instrumental aggression or auto-aggression are caused to be activated. Psychopathic as well as narcissistic personality characteristics are among the personality variables most often associated with the above forms of aggressive behaviours [17, 29, 31, 35, 38, 49].

7. Psychopathy and narcissism as personality correlates of aggression among recidivists

The conclusion to be drawn from both the review of the theories and from the results of the numerous empirical studies devoted to conditions of aggression, is that there is a great deal of diversity in the external and internal factors that may lead to aggressive and auto-aggressive behaviours. The heterogeneity of the mechanisms leading to aggression is connected with the multiplicity of the situational and psycho-biological variables which may underlie aggression [24, 32, 34, 50]. Of the personality correlates of aggression and auto-aggression among persons who have been re-imprisoned, psychopathy and narcissism deserve special attention.

7.1. The nature of aggressive behaviour among psychopaths

The most popular contemporary reading of the issue of psychopathy is Robert D. Hare's operational conception, which yielded the Hare Psychopathy Checklist Revised (PCL-R) for the assessment of psychopathy [16, 27, 28]. According to Hare [16, 27], psychopathy is composed of two factors: factor I – interpersonal-affective (embracing the interpersonal and affective component) and factor II – concerning antisocial behaviour (embracing the lifestyle or behavioural component, as well as the antisocial component). Hare places the interpersonal (glibness/superficial charm, a grandiose sense of self-worth, pathological lying, cunning/manipulative) and affective (callousness, lack of empathy, lack of remorse or guilt, shallow affect, failure to accept responsibility for own actions) components within factor I, while placing the lifestyle or behavioural (need for stimulation/proneness to boredom, impulsiveness, lack of realistic long term goals) and antisocial (early behaviour problems, poor behavioural control, juvenile delinquency, criminal versatility, revocation of conditional release) components within factor II. Although there are no items directly connecting psychopathy and aggression among the psychopathy criteria listed in Hare's scale (PCL-R), there is still the indication that psychopathic characteristics may be connected with a greater susceptibility to aggressive behaviours. The issue of aggression is reflected in numerous approaches to psychopathy and Eysenck and Blackburn, among others, have linked this disorder to a high level of aggression [14, 17, 24, 25, 43, 44, 50, 53]. It is suggested, though, that only some forms of aggressive behaviour, mainly instrumental and proactive aggression, may be related to psychopathy [17, 20, 21, 38, 40, 48].

The results of numerous empirical studies have confirmed the existence of a relationship between psychopathy and instrumental aggression [17]. The research conducted by Woodworth and Porter [47] among homicide offenders proved that people with psychopathic traits have a higher level of instrumental aggression than individuals without such characteristics. The homicides committed by psychopaths were premeditated, motivated by an external goal and unaccompanied by affective reaction. On the other hand, the homicides committed by non-psychopaths were associated with a higher level of impulsiveness and emotionality. The significant difference in the instrumentality of homicides committed by psychopaths and non-psychopaths was mainly reflected in the results concerning emotional-interpersonal functioning ob-

tained from factor I of the psychopathy scale [47]. Yet it would seem that the antisocial characteristics connected with factor II of the psychopathy scale have a greater significance for reactive (or emotional) aggression [20, 40, 48].

The findings of the research conducted by Cornell et al. [17] on aggressive criminals also confirmed the relationship between instrumental aggression and psychopathy. Cornell and his team demonstrated that aggressive criminals who commit acts of instrumental aggression (defined by the authors as planned, goal-oriented, unprovoked by the victim, committed when not acting under the influence of anger and directed at individuals unknown to the perpetrator) may be distinguished from aggressive criminals who commit acts of reactive aggression (hostile, angry, emotional) based on the scores they obtained on R. D. Hare's scale of psychopathy. The group of criminals that committed acts of instrumental aggression obtained significantly higher results on the psychopathy scales (PCL-SV and PCL-R) than the group of criminals that committed acts of reactive aggression and the group of non-aggressive criminals. The biggest differences were visible in such traits as manipulating others, pathological lying and lack of remorse and empathy, which are all characteristics associated with the affective-interpersonal factor in psychopathy. It should be emphasised that the majority of the aggressive criminals categorised as instrumental had committed acts of reactive aggression in the past, which accords with the opinion that neither form of aggression constitutes a disjunctive category of behaviour [17].

There have also been a number of studies that have indicated a relationship between psychopathic characteristics and proactive aggression. It has been suggested that people disposed to this type of aggression in childhood are characterised in adulthood by a stronger tendency to develop the traits associated with an antisocial and psychopathic personality [38]. Liu and Raine [38] state, moreover, that people inclined to proactive aggressive behaviour possess such traits as a strong antisocial attitude, an increased need for stimulation, a weak need for social bonds, a lack of empathy and remorse, a belief in the instrumental value and efficiency of their own aggressive behaviour and, furthermore, manifest early criminal tendencies.

7.2. Narcissism and aggression in the context of psychopathy

Along with psychopathic characteristics, an intensified narcissism may also be linked to a greater tendency for aggressive behaviour among those who have

been re-imprisoned. The initial placing of hostility and aggression among the criteria for narcissistic personality disorder in the revised version of the DSM-III-R classification would seem to reflect this fact [26, 39, 41, 49, 51].

The relationship of aggression with narcissism is particularly emphasised by the psychoanalytical approaches, according to which rage is a key manifestation of disordered narcissistic balance in the realms of experience and behaviour. The aggression emerges from narcissistic rage as a response to a variety of narcissistic injuries, which may be attributable to a lack of reflection by the narcissistic individual on their desires and aspirations or to a lack of confirmation for the megalomaniac self of such an individual. It is argued that anger, hatred, envy and hostility are the dominant feelings among persons with narcissistic personality and that these traits have a tendency to suppress other feelings. For narcissists, even trivial unpleasantness may often be experienced as deeply injurious and as a total devaluation of their personalities. This leads to their experiencing strong feelings of anger and hatred, which are often manifested externally [18, 26, 51].

The tendency for aggression among narcissistic people has often been linked to a low sense of self-esteem. Yet the research does not support the opinion that lower self-esteem may result in aggressive behaviour. It is now known that individuals with low self-esteem are less inclined to take the risk connected with the use of aggression because of their greater submissiveness and lack of self-confidence. Yet on the other hand, there is no unambiguous link between aggression and high self-esteem in itself. Even though high self-esteem has been attributed to numerous aggressive criminals, this trait is also frequent among non-aggressive criminals. Furthermore, there is a body of research suggesting that unstable self-esteem is the factor responsible for the relationship between high self-esteem and a tendency for aggressive behaviour. It has been demonstrated that individuals with high self-esteem who are immune to unfavourable life incidents and criticism are the least prone to react with aggression. The greatest tendency for aggressive behaviour, though, is shown by those whose self-esteem is at the same time high and unstable, so that it is easily diminished when faced with obstacles or with the critical opinions of others [7]. Hyperbolic and unstable self-esteem is one of the important traits of narcissistic individuals, whose excessive self-esteem is linked to oversensitivity with regard to the opinions of others. The characteristics attributed to narcissists suggest that narcissism is particularly associated with a tendency to aggressive behaviour in situations when

somebody criticises or questions the idealised view of themselves that narcissists live by [6, 7]. It has been shown in research conducted by Bushman and Baumeister [6] that high or low self-esteem alone when connected with experiencing an insult does not cause aggression. However, the coincidence of intense narcissistic traits and provocation or insults resulted in aggressive behaviour towards the person responsible for the provocation or insults. These results suggest that the aggression of narcissistic individuals is purposeful, aimed at a specific object (the person responsible for the criticism) and undertaken for social motives (to protect threatened high self-esteem). It has been pointed out that such characteristics as a sense of superiority, a lack of empathy and a belief that one is governed by special laws and has special privileges may be responsible for the tendency to aggressive behaviour of narcissistic individuals. It follows from this that aggression connected with narcissism occurs as a response to a threat to an individual's ego (the threatened egotism hypothesis). A highly narcissistic individual manifests aggressive behaviour when their exaggerated self-esteem and idealised self-image are called into question by another person [6, 7, 51].

Because of the evident similarity between the characteristics manifested by narcissistic and psychopathic individuals an attempt has been made in the present study to explain the relationship between psychopathy and the tendency for aggressive behaviour by reference to the constructs of narcissism and the threatened egotism hypothesis. Cale and Lilienfeld [12] attempted to verify the hypothesis that the aggression of narcissists as a reaction to threatened egotism may also extend to the construct of psychopathy. Their findings provided only partial confirmation for the hypothesis that psychopaths are more inclined to react with aggression to threatened egotism than non-psychopaths, and the intensity of aggression in response to threatened egotism differed depending on the factor of psychopathy that was analysed. Factor II appeared to be significantly related to anger experienced in response to threatened egotism, whereas factor I was significantly related to acts of verbal aggression. Criminals with a high level of narcissism appeared to be more inclined to physical aggression in response to threatened egotism than criminals with a low level of narcissistic characteristics. It is worth stressing that the general intensity of narcissistic traits correlated more weakly with an aggressive reaction in response to threatened egotism than did the general level of psychopathy. These results suggest that psychopathy fits the model of aggression as a reaction to threatened egotism proposed by Baumeister better than narcissism [6, 12].

It would appear that because of the similarity of the traits characterising psychopathic and narcissistic persons (a lack of empathy, hyperbolic and inadequate self-esteem, a sense of superiority and of being exceptional, the belief that one is entitled to special privileges, anger and envy, the exploitation and manipulation of others) intense narcissism may also predispose an individual to use aggression for instrumental purposes [15, 28, 32, 39, 41, 49, 53]. It should be emphasised, however, that in the case of the psychopathic organisation of the personality aggressive forms of behaviour are more dominant and result from the thwarting of the desire for immediate gratification, whereas in narcissistic personality disorders more passive forms of aggressive behaviour are observed. It would seem that the psychopathic personality lends a sharper aspect to the narcissistic tendency for aggressive behaviour, which in the case of those with a narcissistic personality does not have such an antisocial character as it does in the case of psychopaths [32, 39]. The aggression typical of narcissists is often goal-directed as in the case of psychopaths. Yet the instrumental aggression connected with a high level of narcissism will probably be driven more by social motives, such as maintaining an idealised image of self or the fulfilment of the need for social acceptance, than it is in the case of psychopaths [6, 12, 32, 39, 44, 51, 54].

The results of studies indicate a convergence in the personality profiles of those committing aggressive crimes and those committing acts of auto-aggression [35, 46]. It has also been suggested that psychopathy may be related to an increased tendency to auto-destructive behaviour – especially where this is of an instrumental nature. It is supposed that the factor of antisocial behaviour in psychopathy may be more related to the emotional value of auto-aggression and that, on the other hand, the interpersonal-affective factor in psychopathy should be associated more with the instrumental value of auto-aggression [48]. One of the few studies to have raised the issue of instrumental auto-aggression among psychopaths, which was led by J. H. Panton [see: 35], found a greater occurrence of psychopathic characteristics among prisoners who had committed instrumental auto-aggression. In the light of the above discussion it would also seem possible that, because of their relation to psychopathy, intensified narcissistic personality traits may also be related to the use of auto-aggression for instrumental purposes.

The results of studies of the relationships between the intensity of narcissistic and psychopathic characteristics and aggression are ambiguous. It would seem that both intensified narcissistic traits, and psy-

chopathic traits, may constitute important personality predispositions to the use of aggression and auto-aggression for instrumental purposes. The data now being acquired also suggest that psychopathy and narcissistic personality disorder may be linked with a greater tendency for aggressive behaviour in situations that carry a threat to an individual's exaggerated self-esteem. This may apply when an individual uses aggression to achieve a specific goal or to satisfy their own needs, when an individual is motivated to react aggressively by revenge, and when they react to criticisms or insults or find their requests refused. It would seem that psychopathy, which can be related to more open and direct manifestations of aggression towards others, fits the above model better than narcissism. That psychopaths manifest aggression more openly than psychopathic individuals may be because narcissistic individuals are more inclined to suppress overt aggression towards others, which is connected with a powerful need for social acceptance. It would also seem possible that narcissists are more skilled than psychopaths at defusing aggression in response to a threatened ego, which they achieve by fantasising rather than by reacting with overt aggression [32, 39, 41, 54].

8. Summary

The absence of unambiguous conclusions concerning the nature of aggressive and auto-aggressive behaviour manifested by those with psychopathic and narcissistic personality characteristics suggests a need for further empirical research in this area. In the case of re-imprisoned people it would seem that the issue of aggression in its relationship with psychopathy and narcissism is of special significance in both theoretical and practical terms. An analysis of the relationships between psychopathy, narcissism and aggression may be especially helpful in isolating accurate diagnostic criteria for psychopathic personality disorder that could be included in future classifications of mental disorders. A better recognition and description of the nature of aggressive behaviour among psychopaths may also contribute to the introduction of more effective rehabilitation and therapy in the penal institutions and hospital wards where those manifesting psychopathic personality characteristics are incarcerated and treated.

References

1. Akert R. M., Aronson E., Wilson T. D., *Psychologia społeczna. Serce i umysł*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 1997.
2. Anderson C., Bushman B., Is it time to pull the plug on hostile versus instrumental aggression dichotomy?, *Psychological Review* 2001, 108, 273–279.
3. Andover M. S., Pepper C. M., Gibb B. E., Self-mutilation and coping strategies in a college sample, *Suicide and Life-Threatening Behaviors* 2007, 37, 238–243.
4. Arnold L., Babiker G., *Autoagresja. Mowa zranionego ciała*, GWP, Gdańsk 2002.
5. Bandura A., Psychological mechanisms of aggression, [in:] *Aggression: Theoretical and empirical reviews*, Donnerstein E., Green R. [eds.], Academic Press, New York 1983.
6. Baumeister R., Bushman B., Threatened egotism, narcissism, self-esteem, and direct and displaced aggression: Does self-love or self-hate lead to violence?, *Journal of Personality and Social Psychology* 1998, 75, 219–229.
7. Baumeister R., Bushman B., Campbell W., Self-esteem, narcissism and aggression: Does violence result from low self-esteem or from threatened egotism?, *Current Directions in Psychological Science* 2000, 9, 26–29.
8. Berkowitz L., *Aggression: its causes, consequences and control*, McGraw-Hill, New York 1993.
9. Borkowski R., *Codziennosc przemocy – przemoc codziennosci (transgresje destruktywne)*, [w:] *Agresja i przemoc*, Borkowski R. [red.], Wydział Nauk Społecznych Stosowanych AGH w Krakowie, Kraków 2001.
10. Buss A., *The psychology of aggression*, John Wiley and Sons, London 1961.
11. Buss A. H., Perry M., The Aggression Questionnaire, *Journal of Personality and Social Psychology* 2006, 6, 452–459.
12. Cale E., Lilienfeld S., Psychopathy factors and risk for aggressive behavior: A test of the “Threatened Egotism” hypothesis, *Law and Human Behavior* 2006, 30, 51–74.
13. Carr E. G., The motivation of self-injurious behavior: A review of some hypotheses, *Psychological Bulletin* 1977, 8, 800–816.
14. Ciarkowska W., *Wybrane problemy psychopatii*, [w:] *Materiały do nauczania psychologii*, t. 5, Wołoszynowa L. [red.], PWN, Warszawa 1976.
15. Cierpiałkowska L., *Psychopatologia*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2007.
16. Cooke D. J., Michie C., Refining the construct of psychopathy: towards a hierarchical model, *Psychological Assessment* 2001, 13, 171–188.
17. Cornell D., Hawk G., Oram G. [et al.], Psychopathy in instrumental and reactive violent offenders, *Journal of Consulting and Clinical Psychology* 1996, 64, 783–790.
18. Dessuant P., *Narcyzm. Przegląd koncepcji psychoanalitycznych*, GWP, Gdańsk 2007.
19. Eckhardt A., *Autoagresja*, Wydawnictwo W.A.B, Warszawa 1998.
20. Falkenbach D., The exploration of subclinical psychopathic subtypes and the relationship with types of aggression, *Personality and Individual Differences* 2008, 44, 821–832.
21. Fontaine R. G., Disentangling the psychology and law of instrumental and reactive subtypes of aggression, *Psychology, Public Policy, and Law* 2007, 13, 143–165.
22. Frączek A., *Socjalizacja a intrapsychoiczna regulacja agresji interpersonalnej*, [w:] *Socjalizacja a agresja*, Frączek A., Zumkley H. [red.], IPs PAN, Warszawa 1993.
23. Frączek A., *O naturze i formowaniu się psychologicznej regulacji agresji interpersonalnej*, [w:] *Psychologia czynności. Nowe perspektywy*, Kądziałowa D., Kurcz J. [red.], Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2002.
24. Gierowski J. K., *Psychologiczne wyznaczniki przestępczości*, [w:] *Psychologia. Podręcznik akademicki*, t. 3, Strelau J. [red.], GWP, Gdańsk 2000.
25. Gierowski J. K., Sariusz-Skapska M., *Kontrowersje wokół pojęcia psychopatii i jego użyteczność dla psychiatrii i psychologii sądowej*, *Palestra* 2007, 52, 591–592.
26. Gościński J., *Rozwój i psychopatologia self w koncepcji Heinza Kohuta*, [w:] *Współczesna psychoanaliza. Teorie relacji z obiektem*, Cierpiałkowska L., Gościński J. [red.], Wydawnictwo Fundacji Humaniora, Poznań 2002.
27. Hare R. D., *Manual for the revised psychopathy checklist*, Multi-Health Systems, Toronto 2003.
28. Hare R. D., *Psychopaci są wśród nas*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2007.
29. Heitzman J., *Stres w etiologii przestępstw agresywnych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2002.
30. Hołyst B., *Psychologia kryminalistyczna*, Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, Warszawa 2004.
31. Izydoreczek B., *Przejawy agresji i autodestrukcji u skazanych nieletnich i dorosłych*, [w:] *Psychospołeczne uwarunkowania i mechanizmy kryminogenezy a zachowania paraprzestępcze i przestępcze*, Stanik J. M. [red.], Wydawnictwo Komandor, Warszawa 2007.
32. Jakubik A., *Zaburzenia osobowości*, Wydawnictwa Lekarskie PZWL, Warszawa 1999.
33. Januszewski A., *Kwestionariusz Narcyzmu. Wartość diagnostyczna w świetle wyników badań polskiej młodzieży*, [w:] *Wybrane zagadnienia z psychologii klinicznej i osobowości. Metody diagnostyczne w badaniach dzieci i młodzieży*, Oleś M. [red.], TN KUL, Lublin 2005.
34. Kocur J., *Psychopatologiczne czynniki ryzyka zachowań agresywnych*, [w:] *Psychospołeczne uwarunkowania i mechanizmy kryminogenezy a zachowania paraprzestępcze i przestępcze*, Stanik J. M. [red.], Wydawnictwo Komandor, Warszawa 2007.
35. Kosewski M., *Agresywni przestępcy*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1977.

36. Krahé B., Agresja, GWP, Gdańsk 2005.
37. Kubacka-Jasiecka D., Agresja i autodestrukcja z perspektywy obronno-adaptacyjnych dążeń Ja, Wydawnictwo UJ, Kraków 2006.
38. Liu J. H., Raine A., Biological predispositions to violence and their implications for biosocial treatment and prevention, *Psychology, Crime and Law* 1998, 4, 107–125.
39. Lowen A., Narcyzm. Zaprzeczanie prawdziwemu Ja, Jacek Santorski & Co. Agencja Wydawnicza, Warszawa 1995.
40. Martinez M., Miller J., Reidy D. [et al.], Psychopathy and aggression: examining the role of psychopathy factors in predicting laboratory aggression under hostile and instrumental conditions, *Journal of Research in Personality* 2007, 41, 1244–1251.
41. Millon T., Modern psychopathology. A biosocial approach to maladaptive learning and functioning, W. B. Saunders Company, Toronto 1969.
42. Moczydłowski P., Drugie życie więzienia, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1991.
43. Ostrowska K., Wójcik D., Teorie kryminologiczne, Akademia Teologii Katolickiej, Warszawa 1986.
44. Pastwa-Wojciechowska B., Naruszanie norm prawnych w psychopatii. Analiza kryminologiczno-psychologiczna, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2006.
45. Paterek W., Stan badań nad przemocą, [w:] Agresja i przemoc, Borkowski R. [red.], Wydział Nauk Społecznych Stosowanych AGH w Krakowie, Kraków 2001.
46. Pilecka B., Samobójstwo w kontekście agresji, [w:] Różne oblicza agresji. Studium psychologiczne, Pilecka B. [red.], Wydawnictwo Radamska, Kraków 2000.
47. Porter S., Woodworth M., In cold blood: characteristics of criminal homicides as a function of psychopathy, *Journal of Abnormal Psychology* 2002, 111, 436–445.
48. Porter S., Woodworth M., Psychopathy and aggression, [in:] Patrick C. J. [eds.], Handbook of psychopathy, The Guilford Press, New York 2006.
49. Pospiszyl K., Narcyzm. Drogi i bezdroża miłości własnej, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1995.
50. Radochoński M., Osobowość antyspołeczna. Geneza, rozwój i obraz kliniczny, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Rzeszów 2000.
51. Röhr H. P., Narcyzm – zakłète „ja”, W Drodze, Poznań 1999.
52. Skorny Z., Psychologiczna analiza zachowań agresywnych, PWN, Warszawa 1968.
53. Skorny Z., Mechanizmy regulacyjne ludzkiego działania, PWN, Warszawa 1989.
54. Szostak J., Psychologia sądowa. Podstawowe zagadnienia, Wyższa Szkoła Handlu i Prawa im. Ryszarda Łazarzkiego w Warszawie, Warszawa 2002.

Corresponding author

Prof. dr hab. Józef K. Gierowski
Klinika Psychiatrii Dorosłych CM UJ
ul. Kopernika 21 a
PL 31-501 Kraków
e-mail: kgierowski@poczta.onet.pl

ZACHOWANIA AGRESYWNE U RECYDYWISTÓW O PSYCHOPATYCZNYCH I NARCYSTYCZNYCH CECHACH OSOBOWOŚCI

1. Wprowadzenie

Problematyka agresji rozpatrywanej w kontekście naruszania porządku prawnego dotyczy w dużej mierze cech osobowości, które mogą być związane z nasiloną tendencją do zachowań agresywnych. Wśród korelatów osobowościowych agresji u osób odbywających karę pozbawienia wolności na szczególną uwagę zasługują psychopatia i narcyzm. Dokładniejsze poznanie i scharakteryzowanie złożonych zależności zachodzących pomiędzy psychopatycznymi i narcystycznymi cechami osobowości a różnymi rodzajami zachowań agresywnych i autoagresywnych może mieć duże znaczenie teoretyczne i praktyczne w zakresie problematyki agresji przejawianej w zakładach karnych. W niniejszym artykule podjęto próbę podsumowania doniesień teoretycznych i empirycznych na temat charakteru agresji u osób o cechach psychopatycznych i narcystycznych, wielokrotnie skazanych za przestępstwa agresywne.

W części pierwszej przedstawiono zarys psychologicznych mechanizmów mogących prowadzić do zachowań agresywnych i autoagresywnych ze szczególnym uwzględnieniem zjawiska samouszkodzeń w związku z jego dużym rozpowszechnieniem w zakładach karnych. W dalszej części skupiono się na charakterystyce cech psychopatycznych i narcystycznych jako osobowościowych korelatów agresji u recydywistów. Próbowano także scharakteryzować zależność zachodzącą pomiędzy psychopatią i narcyzmem a emocjonalną i instrumentalną wartością zachowań agresywnych i autoagresywnych u osób odbywających powtórny karę pozbawienia wolności.

2. Wybrane sposoby ujmowania i rodzaje zachowań agresywnych

Termin „agresja” odnosi się do bardzo szerokiej kategorii czynności, których wspólną cechą jest ich ukierunkowanie na spowodowanie cierpienia (przykrości) lub szkody bądź też dążenie do zniszczenia tego, co inni uważają za wartościowe [8, 9, 22, 30, 35, 45, 53]. Zachowanie agresywne może służyć zarówno redukcji napięcia emocjonalnego o ujemnym znaku lub uzyskaniu pozytywnej stymulacji, jak również zaspokojeniu różnorodnych potrzeb oraz realizacji zadań życiowych wynikających z pełnionych ról społecznych [10, 29, 30, 32, 36, 53].

Warto zaznaczyć, że klasyczna definicja agresji Busa [10] ujmująca ją jako reakcję dostarczającą szkodliwe

bodźce innemu organizmowi, współcześnie została uzupełniona o kryterium intencji [10, 35, 36, 37]. W rezultacie, aby zakwalifikować zachowanie danej osoby jako agresywne, powinno ono zawierać intencję, czyli chęci wywołania szkody lub negatywnych konsekwencji dla przedmiotu agresji. Dodatkowe uściślenie definicji agresji dotyczy włączenia do niej motywu unikania szkody przez osobę będącą ofiarą agresywnego zachowania. Pozwala to odróżnić agresję od autoagresji czy też krzywdy doznanej wskutek sadomasochistycznych praktyk seksualnych [36, 37]. Obecnie proponuje się, żeby agresją interpersonalną nazywać reakcje i czynności fizyczne, werbalne, symboliczne i upośrednione, które jednocześnie spełniają następujące kryteria: są motywowane intencją szkodzenia, prowadzą (lub potencjalnie mogą prowadzić) do negatywnych dla ofiar konsekwencji oraz stanowią alternatywę czynności prospołecznych (jak pomoc, współpraca czy altruizm) w wymiarze psychologicznym i społecznym [23].

Za najpełniejsze i najbardziej spójne ujęcie agresji można uznać definicję zaproponowaną przez A. Frączka [22, 23], który uważa, że termin „agresja” stosowany jest w psychologii do określenia czterech kategorii zjawisk. Po pierwsze, agresja odnosi się do sytuacyjnie wywołanych stanów emocjonalno-motywacyjnych, kiedy jest stosowana zamiennie z takimi określeniami, jak gniew, irytacja lub tzw. emocjonalna gotowość do agresji. Po drugie, termin agresja opisuje prostsze lub bardziej złożone zachowania agresywne ujawniane w relacjach interpersonalnych. Po trzecie, agresja może być traktowana jako stała cecha indywidualna (definiowana jako powtarzalne, utrzymujące się i stałe wzory zachowania), stała orientacja życiowa (wrogość) lub też swoista intrapsychiczna właściwość jednostki (w postaci na przykład nawyków i postaw). Wreszcie, po czwarte, agresja w psychologii może opisywać także pewien charakter interakcji między osobą a otoczeniem będących wynikiem cech indywidualnych jednostki, uwzględniając ich odniesienie do obowiązujących standardów społeczno-kulturowych [22, 23].

Ze względu na dużą złożoność i niejednorodność struktury zachowań zaliczających się do kategorii agresji, w literaturze można znaleźć liczne podziały zachowań agresywnych [23, 29, 35]. Wyróżnia się między innymi podziały zachowań agresywnych ze względu na ich formę (agresja fizyczna i słowna, czynna i bierna), obiekt agresji (agresja bezpośrednia i przemieszczona) czy też jej sposób manifestowania się (agresja jawna i ukryta). Natomiast biorąc pod uwagę zewnętrzne warunki agresji, czyli bodźce i sytuacje powodujące wystąpienie konkret-

nych zachowań agresywnych, można wyróżnić agresję wywołaną przez zachowania (agresywne, obraźliwe, przeszkadzające), agresję wywołaną przez wypowiedzi (oszczerstwa, wyśmiewanie, skarżenie, negatywna ocena, odmowa spełnienia żądania) oraz agresję wywołaną przez trudności i niepowodzenia w działaniu [10, 23, 29, 30, 32, 52, 53]. Rozpatrując rolę zewnętrznego czynnika wyzwalającego agresję, czyli prowokację ze strony otoczenia, można wyróżnić agresję reaktywną i proaktywną. Agresja reaktywna jest reakcją na prowokację i zwykle towarzyszy jej gniew. W przeciwieństwie do niej, agresja proaktywna powstaje bez udziału takich zewnętrznych czynników wyzwalających, jest przemyślana i zwykle nie towarzyszy jej silne zaangażowanie emocjonalne [8, 38]. Zaznaczyć należy, że z punktu widzenia problematyki zachowań agresywnych u psychopatów kluczowe wydaje się wprowadzenie rozróżnienia między agresją emocjonalną (gdy akt agresji poprzedzony jest uczuciem gniewu, zaś celem jest zadanie bólu lub zranienie) a agresją instrumentalną (gdy akt agresji służy osiągnięciu innego celu niż zadanie bólu czy zranienie), które opiera się na analizie motywów prowadzących do zachowania agresywnego [1, 8, 9, 23, 29, 30, 37, 53].

Całościowe spojrzenie na zjawisko agresji w psychologii pozwala wyróżnić dwa zasadnicze podejścia w zakresie analizy zachowań agresywnych. Pierwsze ujęcie agresji ujmuje ją jako konkretne zachowanie czy proces, gdzie agresja rozumiana jest jako czyn. Drugie podejście koncentruje się natomiast na osobie agresora i jego charakterystyce, a agresja spostrzegana jest tu jako stan lub cecha (i często zastępowana terminem agresywność). Podejście rozpatrujące agresję jako czyn i proces pozwala wyróżnić fizyczne i psychologiczne reakcje agresywne (o charakterze celowym i automatycznym), które stanowią instynktowną odpowiedź na zagrożenie lub też są elementem wzorców i norm charakterystycznych dla środowiska, w jakim funkcjonuje jednostka. Drugie z wymienionych podejść odwołuje się do agresji (agresywności) jako stałej cechy osobowości przejawiającej się w częstym występowaniu zachowań agresywnych u danej osoby. Ujęcie to podkreśla duże znaczenie wrogości jako istotnego regulatora reakcji agresywnych, a istotą agresywności jest tu gotowość do specyficznego (agresywnego) reagowania [10, 35, 37, 53].

3. Psychologiczne mechanizmy autoagresji

Odrębną kategorię agresji stanowią zachowania autoagresywne, w których agresja jest ukierunkowana na samego siebie. Warto podkreślić, że również w przypadku zachowań autoagresywnych kluczowym elementem jest komponent agresji, w tym przypadku skierowanej na własne ja [30, 31, 32, 35, 53].

Kluczową rolę agresji w genezie zachowań autoagresywnych podkreślają zwłaszcza koncepcje psychoanalityczne. Freud jako pierwszy dostrzegł ogromną rolę tłumionej agresji w powstawaniu zachowań autoagresywnych, twierdząc, że w reakcjach autoagresywnych agresja w stosunku do kogoś innego nie została wyrażona bezpośrednio, tylko w sposób pośredni poprzez skierowanie jej na siebie. Freud twierdził, że autoagresja stanowi wynik zahamowania wszystkich innych sposobów przejawiania agresji [35, 46]. Przyczyn tłumienia agresji psychoanaliza upatrywała głównie we wpływie kultury na wychowanie jednostki. Wydaje się, że niewyrażanie agresji w sposób bezpośredni może być również związane z lękiem przed oceną społeczną, przed karą czy też z uwagi na obawę przed własnym systemem wartości etycznych [46].

Pojęcie autoagresji przedstawiane jest w psychologii w różnych znaczeniach i kontekstach teoretycznych. Odgrywa ono istotną rolę nie tylko w psychoanalizie, lecz także w psychologii społecznej i poznawczej. Zazwyczaj pojęciem autoagresji obejmuje się szereg różnorodnych intencjonalnych, celowo podjętych zachowań, które w mniejszym lub większym stopniu prowadzą do pojawienia się szkodliwych dla podmiotu następstw w zakresie jego życia lub rozwoju psychofizycznego [19, 31, 35]. Autoagresywnym można nazwać każde zachowanie podejmowane przez jednostkę dobrowolnie, intencjonalnie i świadomie, które bezpośrednio lub pośrednio naraża na szkodę jej zdrowie emocjonalne, społeczne lub fizyczne lub też zagraża jej życiu [37].

Podstawowy podział zachowań autoagresywnych obejmuje wyróżnienie autoagresji bezpośredniej (czyli działań autodestruktywnych w bezpośredni sposób prowadzących do uszkodzenia ciała lub zagrożenia życia) i pośredniej (czyli działań autodestruktywnych stwarzających potencjalne, najczęściej odległe czasowo, zagrożenie dla zdrowia i życia). Zachowania autodestruktywne pośrednie zmierzają zwykle do utraty zdrowia czy życia drogą powolną, a od zachowań autodestruktywnych bezpośrednich odróżnia je, oprócz odległości czasowej pomiędzy czynem i jego konsekwencjami, mniejsze prawdopodobieństwo odniesienia szkody w konsekwencji podjętego działania [19, 31, 37, 53]. Do zachowań autoagresywnych bezpośrednich zalicza się przede wszystkim samobójstwa, próby samobójcze oraz samouszkodzenia (samookaleczenia). Natomiast zachowania autoagresywne pośrednie obejmują między innymi nadmierne stosowanie używek, zaburzenia odżywiania, nieostrożność w prowadzeniu samochodu, zaniedbania w leczeniu czy też prowadzenie niezdrowego lub ryzykownego trybu życia [4, 19, 31, 37]. Z klinicznego punktu widzenia akty autoagresji bezpośredniej stanowią obszar zainteresowania psychopatologii i są zaliczane do zaburzeń zachowania, natomiast formy autoagresji pośredniej występują powszechnie, są zwykle akceptowane społecznie

i w specyficznych okolicznościach mogą pełnić funkcje adaptacyjne pomimo ich potencjalnego zagrożenia dla jednostki [37].

4. Samouszkodzenia jako forma autoagresji bezpośredniej u recydywistów

Rozpatrując zachowania agresywne występujące u osób odbywających powtórny karę pozbawienia wolności należy zwrócić szczególną uwagę na zjawisko samouszkodzeń ze względu na jego duże rozpowszechnienie w zakładach karnych. Warto zaznaczyć, że najczęściej dokonuje się rozróżnienia pomiędzy dwiema bezpośrednimi formami autoagresji – samouszkodzeniami (samookaleczeniami) i samobójstwem (czy też próbą samobójczą), które są najczęściej traktowane jako odrębne i specyficzne rodzaje zachowań autoagresywnych [35, 37].

Samouszkodzenie (samookaleczenie) to polimotywyjne zachowanie podejmowane jako sposób radzenia sobie z trudnościami i towarzyszącym im napięciem emocjonalnym. Samouszkodzenie może być więc rozumiane jako akt polegający na celowym zadawaniu ran swojemu ciału, pozbawiony jednakże intencji samobójczej [4, 37]. Do najczęstszych rodzajów samouszkodzeń zalicza się nacinanie skóry ramion i dłoni (niekiedy nóg, rzadziej twarzy, torsu czy genitaliów), zdawanie sobie ciosów lub silne pocieranie ciała, obijanie się o ściany czy też przypalanie ciała. Rzadziej występujące formy samouszkodzeń to poparzenia (wodą, parą wodną lub różnymi chemicznymi substancjami) czy też polykanie ostrych przedmiotów [4].

Zazwyczaj samouszkodzenia dzielą się na usankcjonowane kulturowo i rytualnie (np. przekłuwanie uszu, rytualne tańce, którym towarzyszy samookaleczenie) oraz dewiacyjne. Wśród samouszkodzeń dewiacyjnych wymienia się samookaleczenia wielkie (występujące w stanach psychotycznych), samookaleczenia stereotypowe (powtarzające się i występujące na podłożu psychoorganicznym lub upośledzenia umysłowego) oraz samookaleczenia umiarkowane (powierzchnowe). Wyróżnia się także kompulsywne formy samouszkodzeń (występujące wielokrotnie w ciągu dnia, o rytualizowanej formie, jak wrywanie włosów czy rozdrapywanie skóry), formy epizodyczne (cięcia, przypalania czy bicia wywołane trudnym do opanowania impulsem) oraz formy chroniczne (powtarzające się przez długi okres i odnoszące się do poczucia tożsamości jednostki). Zaznaczyć należy, że osoby dokonujące samouszkodzeń uważają się za uzależnione od nich jako form zachowania redukujących napięcie [13, 37].

Większość badaczy stoi na stanowisku, że samouszkodzenia różnią się swymi mechanizmami motywacyjnymi od aktu samobójczego czy też próby samobójczej, przy czym zasadnicza różnica tkwi w intencji [4,

35, 37]. Wydaje się, że ekstremalne wypadki autoagresji, jakimi są próby samobójcze i samobójstwa, są w większości przypadków podejmowane z wyraźnym zamiarem pozbawienia się życia, podczas gdy zamiar taki na ogół nie występuje w przypadku samouszkodzeń [35]. Wskazuje się ponadto, że samouszkodzenie jest formą autoagresji zmierzającą do redukcji napięcia w postaci odczuwanego przez jednostkę gniewu. Natomiast wydaje się, że głównym emocjonalnym komponentem samobójstwa jest silny lęk i niepokój, a sam akt samobójczy dążeniem do ich zlikwidowania [35, 37].

Badacze wciąż nie są zgodni co do tego, czy samouszkodzenia (samookaleczenia) i samobójstwo należy traktować jako jakościowo odmienne kategorie bezpośrednich zachowań autoagresywnych, którymi rządzą zupełnie odmienne mechanizmy psychologiczne, czy też należy je rozpatrywać jako pewne kontinuum [4, 35]. Warto jednak zaznaczyć, że pomimo opisanych powyżej różnic, sugeruje się istnienie pewnego podobieństwa w zakresie mechanizmów autoagresji prowadzących do aktu samobójczego lub samouszkodzenia. Podobieństwo to może dotyczyć zarówno funkcji i motywów autoagresywnych zachowań bezpośrednich, jak i cech osobowości jednostek, które takie działania podejmują [37].

Bezpośredniemu celowi samouszkodzenia (jakim jest wyrządzenie krzywdy swojemu ciału) towarzyszą dodatkowo inne, bardziej odległe, pośrednie cele i motywy [37]. Wśród licznych koncepcji próbujących wyjaśnić mechanizmy leżące u podstaw dokonywania samouszkodzeń zazwyczaj akcentowana jest rola, jaką działania samookaleczające odgrywają w redukcji napięcia. Osoby ze skłonnością do samookaleczenia się często mają trudności z radzeniem sobie w sytuacjach trudnych oraz ze znoszeniem napięcia i bólu psychicznego, który przekładają na ból fizyczny pod postacią aktu samouszkodzenia [3, 37]. Jako źródła tendencji do dokonywania samouszkodzeń wymienia się między innymi traumatyczne przeżycia z dzieciństwa (jak wykorzystywanie seksualne, zaniedbywanie przez opiekunów, przemoc fizyczna czy też nadużycia emocjonalne), jak również doświadczenia związane z silnym urazem psychicznym w życiu dorosłym (jak na przykład gwałt, brutalność partnera, utrata dziecka). Zwraca się także uwagę na pewne mechanizmy neurofizjologiczne wyjaśniające zjawisko zmniejszenia wrażliwości na bodźce bólowe w czasie dokonywania samouszkodzenia, co ma związek z utrwalaniem skłonności do samookaleczeń jako sposobu radzenia sobie z sytuacjami powodującymi napięcie emocjonalne [3, 4, 13, 19, 37]. Wśród intrapsychicznych motywów mogących prowadzić do zachowań samouszkodzących wymienia się także, obok obniżania (lub podnoszenia) napięcia i poziomu stymulacji, regulację poziomu lęku i niepokoju, radzenie sobie z gniewem, wzmożenie poczucia autonomii i kontroli (nad sobą, innymi ludźmi, negatywnymi wydarzeniami), potwierdzanie i umacnianie

poczucia ja czy też zagłuszanie cierpienia psychicznego i odreagowanie przeżyć wewnętrznych w działaniu. Jako czynniki mające wpływ na dokonywanie samouszkodzeń często wymienia się także (oprócz motywów związanych z regulacją emocji) motywy społeczne, takie jak dążenie do zwrócenia na siebie uwagi, zyskanie podziwu lub aprobaty otoczenia, wyrażenie poczucia wyobcowania czy odrzucenia lub karanie osób bliskich. Motywy społeczne leżące u podłoża samouszkodzeń, oprócz tych związanych z komunikowaniem otoczeniu określonych treści, mogą również obejmować motywy instrumentalne – dążenie do wywierania określonego wpływu na zachowanie innych, manipulację otoczeniem czy też osiągnięcie określonych celów lub korzyści [3, 4, 13, 35, 37].

5. Emocjonalna a instrumentalna wartość zachowań agresywnych i autoagresywnych

Z punktu widzenia problematyki agresji w zakładach karnych na szczególną uwagę zasługuje podział zachowań agresywnych ze względu na ich motyw. Analiza motywów zachowania agresywnego pozwala wyróżnić dwa podstawowe typy agresji – agresję emocjonalną (inaczej gniewną lub wrogą) i instrumentalną [8]. Agresja emocjonalna (mająca charakter natychmiastowy, impulsywny i niezaplanowany) polega na dążeniu do wyrządzenia krzywdy drugiej osobie i związana jest z teorią frustracji – agresji i koncepcją agresji Berkowitza [8]. Powstaje na tle sytuacji frustracyjnych i stanowi formę rozładowania napięcia emocjonalnego – gniewu, który skutkuje zachowaniem agresywnym, gdy przeważa nad innymi emocjami. Natomiast agresja instrumentalna, wyróżniona przez Feschbacha [44], wiąże się z zachowaniem ukierunkowanym na osiągnięcie konkretnego celu (innego niż wyrządzenie szkody drugiej osobie), gdzie agresja jest tylko instrumentem realizacji tego celu. Do krzywdzących osobę zachowań dochodzi jedynie wówczas, gdy spostrzegana jest ona jako przeszkoda w realizacji dążeń agresora [5, 8, 17, 29, 35, 37, 47, 52]. Natomiast badania empiryczne wskazują na takie cechy instrumentalnych zachowań agresywnych, jak posiadanie przez sprawcę jasno określonego celu (które jest cechą najlepiej różnicującą agresywnych sprawców instrumentalnych od emocjonalnych), planowanie, brak prowokacji ze strony ofiary, brak działania pod wpływem gniewu i brak znajomości ofiary [2, 17, 21, 47, 48].

Zaznacza się, że podczas gdy agresja emocjonalna jest związana z koncepcją frustracji – agresji Berkowitza, to agresja instrumentalna może być lepiej rozumiana z perspektywy modelu społecznego uczenia się zachowań agresywnych [5, 8]. Uważa się, że agresja o charakterze instrumentalnym jest zachowaniem nabytym w procesie instrumentalnego uczenia się i modelowania związanego z nabywanymi doświadczeniami indywidualnymi.

Na efektywność formowania się agresji instrumentalnej może wpływać duża częstość doświadczanych w przeszłości pozytywnych wzmocnień związanych z uzyskiwaniem pożądanej rzeczy lub zaspokajaniem osobistych potrzeb wskutek agresywnego zachowania [2, 5, 8, 22, 23, 44, 53]. Wartość gratyfikacyjna instrumentalnych zachowań agresywnych stanowi silne wzmocnienie dodatnie i dlatego sprzyja szybkiemu ich wyuczeniu. Szczególnie silną wartość nagradzającą może posiadać agresja instrumentalna, której celem jest zaspokojenie potrzeby aprobaty społecznej, potrzeby zależności czy też wymuszenie na otoczeniu podporządkowania się oczekiwaniom i chęciom osiągnięcia osobistych korzyści przez jednostkę [21, 32].

Również w przypadku zachowań autoagresywnych proponuje się wyodrębnienie autoagresji emocjonalnej (w której reakcje autoagresywne są ukierunkowane głównie na obniżenie napięcia emocjonalnego) oraz autoagresji instrumentalnej (w której reakcje autoagresywne są przede wszystkim narzędziem służącym realizacji potrzeb jednostki i osiągnięciu sprecyzowanego celu innego niż redukcja napięcia emocjonalnego). Sugeruje się, że autoagresja instrumentalna w skrajnych przypadkach stanowić może na zimno skalkulowaną metodę realizacji konkretnego celu (jak manipulacja otoczeniem), stanowiąc tylko narzędzie umożliwiające jego osiągnięcie. W przypadku autoagresji instrumentalnej jednostka decyduje się na zachowanie autoagresywne, ponieważ uprzednio zapewniło ono sukces i przyniosło oczekiwaną nagrodę, bądź też, zgodnie z oceną sytuacji, taki sukces przynieść powinno [35, 37].

Warto podkreślić, że napięcie emocjonalne, do którego rozładowania zmierza autoagresja emocjonalna, może być wywołane dwoma głównymi rodzajami emocji – gniewem z jednej strony oraz lękiem, strachem i niepokojem z drugiej. W zależności od tego, która z powyższych emocji dominuje, Kosewski [35] proponuje rozróżnienie autogresji emocjonalnej gniewnej, która może przyjmować formę samouszkodzeń – jednostka dokonuje samookaleczenia, często doznając silnego bólu fizycznego i cierpienia, co prowadzi bezpośrednio do redukcji napięcia emocjonalnego, spadku natężenia odczuwanego gniewu i ukojenia psychicznego oraz autoagresji emocjonalnej lękowej (której głównym celem nie jest sprawianie bólu, a zlikwidowanie odczuwanego lęku i niepokojem). Dlatego samobójstwo wydaje się bardziej przykładem autoagresji lękowej, której głównym elementem jest redukcja lęku. W tym przypadku jednostka nie chce sprawić sobie bólu, lecz przede wszystkim pragnie zlikwidować lęk i niepokój, które odczuwa, co znajduje odzwierciedlenie w fakcie, że samobójcy z reguły starają się wybierać mniej bolesne sposoby pozabawienia się życia [35, 37].

Podkreśla się, że agresja emocjonalna i instrumentalna (zarówno pod postacią agresji interpersonalnej,

jak i autoagresji) są pojęciami abstrakcyjnymi i nie mają swojego dokładnego odzwierciedlenia w zachowaniu. Każdy akt agresywnego zachowania ma w sobie zarówno pierwiastek emocjonalny, jak i instrumentalny, a od ich wzajemnych relacji zależy przebieg agresywnego działania. Z tego powodu bardziej trafne wydaje się mówienie o emocjonalnej i instrumentalnej wartości zachowań agresywnych i autoagresywnych. Miarą wartości emocjonalnej zachowania agresywnego jest stopień, w jakim wyrządzenie krzywdy drugiemu człowiekowi powoduje spadek napięcia przykrego dla jednostki napięcia emocjonalnego, głównie pod postacią gniewu. Z kolei miarą wartości instrumentalnej zachowania agresywnego jest stopień, w jakim przyczynia się ono do realizacji celów i potrzeb jednostki [2, 29, 35]. Również poprzez autoagresję emocjonalną i instrumentalną rozumie się nie dwa odrębne typy zachowania, a dwa rodzaje mechanizmów psychologicznych (lub wymiarów), które występują równoległe (lecz z różnym nasileniem) w każdej akcie autoagresji [2, 32, 35, 37]. Zdaniem Kosewskiego [35, s. 172], „stopień, w jakim zachowanie samoagresywne obniża napięcie emocjonalne, stanowi miarę jego wartości emocjonalnej – zaś stopień, w jakim realizuje jakąś dowolną potrzebę (zdobycie uznania innych, uzyskanie jakiegoś przedmiotu, przywileju itp.), stanowi miarę jego wartości instrumentalnej”.

6. Instrumentalność agresji i autoagresji w warunkach izolacji penitencjarnej

Zarówno zjawisko emocjonalno-instrumentalnych zachowań agresywnych, jak i autoagresywnych, jest szczególnie rozpowszechnione wśród osób przebywających w środowiskach instytucjonalnych, ze szczególnym uwzględnieniem zakładów karnych [31, 37, 42]. Dotyczy to zwłaszcza samouszkodzeń o charakterze instrumentalnym, które zdarzają się w przypadku mężczyzn znacznie częściej w środowisku osób skazanych na karę pozbawienia wolności niż w populacji ogólnej. Zwiększona skłonność do autoagresji na terenie zakładów karnych może być związana z ograniczonymi możliwościami osób osadzonych otwartego wyrażania agresji skierowanej na inną osobę, w związku z czym zachowanie agresywne bywa kierowane ku sobie [4, 19, 37]. Większe nasilenie instrumentalnych zachowań agresywnych i samoagresywnych w zakładach karnych może stanowić zarówno metodę radzenia sobie w sytuacjach trudnych, jak i próbę odzyskania poczucia kontroli i wpływu na sytuację poniżenia i bezsilności, w jakiej znajdują się osoby osadzone. Oprócz napięć emocjonalnych doświadczanych przez skazanych, istotnym elementem motywującym do zachowań agresywnych i autoagresywnych jest także nacisk norm podkultury więziennej i zasad panujących w zakładach karnych [4, 35, 37, 42].

Badania dotyczące przejawów agresji i autoagresji u skazanych nieletnich i dorosłych wskazują, że skazani dorośli w mniejszym stopniu reagują agresją fizyczną (w rozumieniu agresji emocjonalnej) wobec innych niż skazani nieletni. Tłumaczy się to tym, że dorośli więźniowie ze względu na swoją większą dojrzałość oraz dłuższe podleganie oddziaływaniom penitencjarno-resocjalizacyjnym, a także wskutek długotrwałej izolacji, prezentują silniejsze tendencje do tłumienia agresji i stosują raczej agresywne formy zachowania w celach instrumentalnych. Natomiast tym, co zbliża do siebie skazanych nieletnich i dorosłych, jest wysoki poziom autoagresji fizycznej (w postaci prób samobójczych i samookaleczeń) – w obu grupach badani prezentowali nasilenie na granicy normy i patologii [31].

Wyniki badań Kosewskiego [35] nad samouszkodzeniami dokonywanymi w zakładach karnych przez mężczyzn odbywających karę pozbawienia wolności wskazują, że skazani dopuszczający się samouszkodzeń instrumentalnych częściej niż skazani dokonujący samouszkodzeń emocjonalnych byli skłonni kontrolować sposób popełniania aktu autoagresji oraz dążyli do zminimalizowania jego szkodliwych skutków zdrowotnych, jak również przeżywanego cierpienia. Jednostki dokonujące samouszkodzeń instrumentalnych były najczęściej przekonane o możliwości osiągnięcia poprzez samouszkodzenie określonych korzyści, co często stanowiło element podkultury więziennej [35].

Kwestia psychologicznych mechanizmów leżących u podstaw emocjonalnych i instrumentalnych zachowań agresywnych i autoagresywnych w środowiskach penitencjarnych nie jest jednoznacznie rozstrzygnięta, gdyż wskazuje się, że za ich powstanie odpowiedzialne są różnorodne czynniki: zarówno osobowościowe, jak i środowiskowe. Bez odpowiedzi pozostaje również pytanie, dlaczego w podobnej sytuacji jedni skazani mają tendencje do reagowania agresją skierowaną do innych osób, a inni przejawiają raczej zachowania autoagresywne [17, 31, 38, 49]. Wskazuje się, że przejawy agresji i autoagresji, zwłaszcza te o charakterze instrumentalnym, mogą stanowić specyficzną reakcję na sytuację więzienną, lecz również, że na ich powstanie mogą mieć wpływ także określone cechy osobowości [35, 42]. Wiadomo, że pewne predyspozycje jednostki powodują w określonych warunkach zewnętrznych aktywizację mechanizmów psychologicznych, które mogą prowadzić do wystąpienia agresji lub autoagresji o charakterze instrumentalnym. Wśród zmiennych osobowościowych, które mogą wiązać się z powyższymi formami zachowań agresywnych, szczególnie często wymienia się psychopatyczne, jak również narcystyczne cechy osobowości [17, 29, 31, 35, 38, 49].

7. Psychopatia i narcyzm jako osobowościowe korelaty agresji u recydywistów

Z przeglądu zarówno teorii, jak i wyników licznych badań empirycznych poświęconych uwarunkowaniom agresji wynika, że istnieje ogromne zróżnicowanie zewnętrznych i wewnętrznych czynników mogących prowadzić do zachowań agresywnych i autoagresywnych. Heterogeniczność mechanizmów prowadzących do agresji jest związana z wielością zmiennych sytuacyjnych oraz psychobiologicznych, które mogą leżeć u podstaw agresji [24, 32, 34, 50]. Wśród osobowościowych korelatów agresji i autoagresji u osób odbywających powtórna karę pozbawienia wolności na szczególną uwagę zasługują psychopatia i narcyzm.

7.1. Charakter zachowań agresywnych u psychopatów

Najpopularniejszym obecnie ujęciem zagadnienia psychopatii jest operacyjna koncepcja psychopatii Roberta D. Hare'a, na podstawie której skonstruowano Skalonę Skłonności Psychopatycznych PCL-R do pomiaru takich cech [16, 27, 28]. Według Hare'a [16, 27], na psychopatię składają się dwa czynniki: czynnik I – interpersonalno-afektywny (obejmujący komponent interpersonalny i komponent afektywny) oraz czynnik II – dotyczący zachowań antyspołecznych (obejmujący komponent stylu życia lub behawioralny i komponent antyspołeczny). W ramach czynnika I Hare wyróżnia komponent interpersonalny (powierzchnowy urok i łatwość wypowiadania się, przesadne poczucie własnej wartości, patologiczne kłamstwo, manipulowanie) i afektywny (brak empatii, wyrzutów sumienia i poczucia winy, powierzchowna uczuciowość, nieakceptowane odpowiedzialności za własne czyny). Natomiast w ramach czynnika II wyróżnia komponent stylu życia lub behawioralny (wysokie zapotrzebowanie na stymulację, impulsywność, brak realizmu i dalekosiężnych celów) oraz komponent antyspołeczny (wczesne trudności wychowawcze, słaba kontrola zachowania, przestępczość w okresie młodzieńszym, kryminalna wszechstronność, odmowa warunkowego zwolnienia). Choć wśród kryteriów psychopatii wyodrębnionych w skali psychopatii zaproponowanej przez Hare'a (PCL-R) brak itemów bezpośrednio łączących psychopatię z agresją, to jednak wskazuje się, że cechy psychopatyczne mogą wiązać się z podwyższoną tendencją do zachowań agresywnych. Zagadnienie agresji znajduje odzwierciedlenie w licznych ujęciach psychopatii – między innymi Eysenck i Blackburn wiązali to zaburzenie z wysokim poziomem agresji [14, 17, 24, 25, 43, 44, 50, 53]. Sugeruje się jednak, że psychopatia może być związana jedynie z niektórymi formami zachowań agresywnych – głównie z agresją instrumentalną i proaktywną [17, 20, 21, 38, 40, 48].

Wyniki licznych badań empirycznych potwierdzają istnienie zależności pomiędzy psychopatią i agresją instrumentalną [17]. Badania przeprowadzone przez Woodwortha i Portera [47] na sprawcach zabójstw wykazały, że osoby o cechach psychopatycznych odznaczają się wyższym poziomem agresji instrumentalnej niż jednostki nieposiadające takich cech. Zabójstwa popełnione przez psychopatów były dokonane z premedytacją, motywowane przez cel zewnętrzny i nie towarzyszyła im reakcja afektywna. Natomiast zabójstwa popełnione przez niepsychopatów odznaczały się wyższym poziomem impulsywności i emocjonalności. Znaczącą różnicę w instrumentalności zabójstw popełnionych przez psychopatów i niepsychopatów odzwierciedlały głównie wyniki uzyskane w zakresie czynnika I skali psychopatii dotyczącego funkcjonowania emocjonalno-interpersonalnego [47]. Natomiast wydaje się, że większe znaczenie dla agresji reaktywnej (czy emocjonalnej) mają cechy antyspołeczne związane z czynnikiem II w skali psychopatii [20, 40, 48].

Wyniki badania, które przeprowadzili na przestępcach agresywnych Cornell i in. [17], również potwierdzają związek agresji instrumentalnej z psychopatią. Badacze ci wykazali, że agresywni przestępcy dopuszczający się aktów agresji instrumentalnej (która jest przez autorów charakteryzowana jako planowana, zorientowana na konkretny cel, pozbawiona prowokacji ze strony ofiary czy też działania pod wpływem gniewu i której ofiarami są osoby obce) mogą być odróżnieni od agresywnych przestępców dopuszczających się aktów agresji reaktywnej (wrogiej, gniewnej, emocjonalnej) na podstawie natężenia wyników uzyskiwanych przez nich w skali psychopatii R. D. Hare'a. Grupa przestępców dopuszczających się aktów agresji instrumentalnej uzyskiwała znacząco wyższe wyniki w skali psychopatii (PCL-SV i PCL-R) niż grupa przestępców dopuszczających się aktów agresji reaktywnej oraz grupa przestępców nieagresywnych. Największe różnice widoczne były w zakresie takich cech, jak manipulowanie otoczeniem, patologiczne kłamstwo, brak wyrzutów sumienia i brak empatii, czyli cech związanych z czynnikiem afektywno-interpersonalnym psychopatii. Podkreślić należy, że znacząca większość agresywnych przestępców sklasyfikowanych jako instrumentalni dopuszczała się w przeszłości także agresji reaktywnej, co jest zgodne z poglądem, że obie formy agresji nie stanowią rozłącznych kategorii zachowań [17].

Liczne badania wskazują również, że istnieje powiązanie cech psychopatycznych z agresją proaktywną. Sugeruje się, że osoby skłonne do tego rodzaju agresji w dzieciństwie odznaczają się w dorosłości silniejszą tendencją do rozwinięcia cech osobowości antyspołecznej i psychopatycznej [38]. Liu i Raine [38] wskazują ponadto, że osoby skłonne do proaktywnych zachowań agresywnych odznaczają się takimi cechami, jak silne

nastawienie antyspołeczne, zwiększone zapotrzebowanie na stymulację, słaba potrzeba więzi społecznych, brak empatii i poczucia winy, przekonanie o instrumentalnej wartości i skuteczności własnego zachowania agresywnego, jak również wykazują wczesne tendencje przestępcze.

7.2. Narcyzm a agresja w kontekście psychopatii

Obok cech psychopatycznych, również nasilony narcyzm może być związany z podwyższoną tendencją do zachowań agresywnych u osób odbywających powtórny karę pozbawienia wolności. Odzwierciedleniem tego faktu wydaje się początkowe umieszczenie wrogości i agresji wśród kryteriów narcystycznego zaburzenia osobowości w zrewidowanej wersji klasyfikacji DSM-III-R [26, 39, 41, 49, 51].

Związek agresji z narcyzmem podkreślają zwłaszcza koncepcje psychoanalityczne, według których wściekłość jest kluczową manifestacją zaburzonej równowagi narcystycznej w zakresie przeżywania i zachowania. Agresja powstaje z wściekłości narcystycznej w odpowiedzi na rozmaite zranienia narcystyczne, które mogą polegać na braku odzwierciedlenia pragnień i dążeń jednostki narcystycznej czy też na braku potwierdzenia jej wielkościowego *self*. Wskazuje się, że gniew, nienawiść, zazdrość i wrogość są uczuciami dominującymi i tłumiącymi inne uczucia u osób o narcystycznych cechach osobowości. Osoby narcystyczne nawet błahe przykrości niejednokrotnie odbierają jako głębokie zranienia i całkowitą dewaluację ich osobowości, co wyzwała w nich silne uczucia gniewu i nienawiści, często ujawniające się na zewnątrz [18, 26, 51].

Sklonność do agresji u osób narcystycznych często była wiązana z niskim poczuciem własnej wartości. Jednak badania nie potwierdzają poglądu, że zaniżone poczucie własnej wartości może prowadzić do zachowań agresywnych. Obecnie wiadomo, że jednostki z niską samooceną są raczej mniej skłonne do podejmowania ryzyka związanego ze stosowaniem agresji z powodu większej submisywności i braku pewności siebie. Jednak z drugiej strony wskazuje się, że wysokie poczucie własnej wartości samo w sobie też nie jest w jednoznaczny sposób związane z agresją. Pomimo iż wielu przestępców agresywnych odznacza się wysoką samooceną, to cecha ta jest również częsta u przestępców nieagresywnych. Liczne badania sugerują, że czynnikiem, który jest odpowiedzialny za związek wysokiego poczucia własnej wartości z tendencją do zachowań agresywnych, jest niestabilność samooceny. Wskazuje się, że jednostki odznaczające się wysoką samooceną odporną na niekorzystne codzienne wydarzenia życiowe i krytykę są najmniej podatne na reagowanie agresją. Największą tendencję do zachowań agresywnych przejawiają natomiast osoby, których poczucie własnej wartości jest

jednocześnie wysokie i niestabilne, a więc łatwo ulega obniżeniu w odpowiedzi na przeszkody czy krytykę ze strony innych [7]. Zawyżona i niestabilna samoocena to jedna z istotnych cech charakteryzujących jednostki narcystyczne, u których wygórowane poczucie własnej wartości jest połączone z nadwrażliwością na opinię innych. Cechy przypisywane osobom narcystycznym sugerują powiązanie narcyzmu ze skłonnością do zachowań agresywnych zwłaszcza w sytuacjach, gdy ktoś krytykuje lub kwestionuje wyidealizowany obraz jednostki narcystycznej, w oparciu o który taka jednostka funkcjonuje [6, 7]. W badaniach, które przeprowadzili Bushman i Baumeister [6] wykazano, że sama wysoka lub niska samoocena w połączeniu z doznaną zniewagą nie powodowała agresji. Natomiast połączenie dużego nasilenia cech narcystycznych z prowokacją czy też obrażą prowadziło do znacznego nasilenia zachowań agresywnych wobec osoby będącej źródłem tej obrazy. Wyniki takie sugerują, że agresja, jakiej dopuszczają się jednostki narcystyczne jest celowa, ukierunkowana na konkretny obiekt (osobę będącą źródłem krytyki) i jest podejmowana z motywów społecznych (obrony zagrożonego wysokiego poczucia własnej wartości). Wskazuje się także, że za skłonność jednostek narcystycznych do zachowań agresywnych odpowiedzialne mogą być również takie cechy, jak poczucie wyższości, przeświadczenie, że jest się obdarzonym specjalnymi prawami i przywilejami czy też brak empatii. Wynika z tego, że agresja związana z narcyzmem to agresja pojawiająca się jako odpowiedź na zagrożenie własnego Ego (ang. *threatened egotism hypothesis*). Wysoce narcystyczne jednostki dopuszczają się więc zachowań agresywnych, gdy ich wyolbrzymione poczucie własnej wartości i wyidealizowany obraz siebie są kwestionowane przez drugą osobę [6, 7, 51].

Z uwagi na ewidentne podobieństwo cech przejawianych przez jednostki narcystyczne i psychopatyczne próbowano wyjaśnić związek pomiędzy psychopatią a skłonnością do zachowań agresywnych poprzez odwołanie się do konstruktów narcyzmu i hipotezy zagrożonego Ego. Cale i Lilienfeld [12] starali się zweryfikować hipotezę, że agresja pojawiająca się u jednostek narcystycznych w odpowiedzi na zagrożenie Ego można także rozszerzyć na konstrukt psychopatii. Wyniki ich badań dostarczyły tylko częściowego poparcia dla hipotezy, że psychopaci są bardziej skłonni reagować agresją na zagrożenie Ego niż niepsychopaci, przy czym nasilenie agresji w odpowiedzi na zagrożenie Ego różniło się w zależności od tego, który czynnik psychopatii był brany pod uwagę. Czynnik II okazał się istotnie związany z gniewem odczuwanym w odpowiedzi na zagrożenie Ego, natomiast czynnik I był istotnie związany z aktami werbalnej agresji. Przystępcy o wysokim poziomie narcyzmu okazali się bardziej skłonni do fizycznej agresji w odpowiedzi na zagrożenie Ego niż przestępcy o niskim poziomie cech narcystycznych. Warto zaznaczyć,

że ogólne natężenie cech narcystycznych korelowało słabiej z agresywnymi reakcjami w odpowiedzi na zagrożenie Ego niż ogólny poziom psychopatii. Wyniki takie sugerują, że psychopatia lepiej niż narcyzm wpisuje się w model agresji jako reakcji na zagrożenie Ego zaproponowany przez Baumeistera [6, 12].

Wydaje się, że ze względu na podobieństwo cech charakteryzujących osoby psychopatyczne i narcystyczne (brak empatii, zawyżona i nieadekwatna samoocena, poczucie wyższości i wyjątkowości, przekonanie, że jest się uprawnionym do specjalnych przywilejów, złość i zawiść, wykorzystywanie innych, manipulowanie otoczeniem), również nasilony narcyzm może predysponować jednostkę do wykorzystywania agresji w celach instrumentalnych [15, 28, 32, 39, 41, 49, 53]. Podkreśla się jednak, że w przypadku psychopatycznej organizacji osobowości obserwuje się większe dominowanie agresywnych form zachowania, przy czym agresja jest rezultatem niezaspokojenia natychmiastowej gratyfikacji, podczas gdy w narcystycznych zaburzeniach osobowości obserwuje się bardziej pasywne formy zachowań agresywnych. Wydaje się, że osobowość psychopatyczna ukazuje w ostrzejszym świetle narcystyczną tendencję do zachowań agresywnych, które w przypadku osób o osobowości narcystycznej nie mają tak antyspołecznego charakteru, jak w przypadku psychopatów [32, 39]. Agresję typową dla osób narcystycznych cechuje często ukierunkowanie na konkretny cel, podobnie jak w przypadku psychopatów. Jednak agresja instrumentalna związana z wysokim poziomem narcyzmu będzie prawdopodobnie bardziej powodowana motywami społecznymi (jak podtrzymanie wyidealizowanego obrazu ja czy zaspokojenie potrzeby aprobaty społecznej) niż to ma miejsce w przypadku psychopatów [6, 12, 32, 39, 44, 51, 54].

Wyniki badań wskazują na zbieżność profili osobowościowych sprawców agresywnych czynów przestępczych i osób dokonujących aktów autoagresji [35, 46]. Sugeruje się także, że psychopatia może być związana ze zwiększoną tendencją do zachowań autoagresywnych, zwłaszcza tych o charakterze instrumentalnym. Przypuszcza się, że z emocjonalną wartością autoagresji może być bardziej związany czynnik zachowań antyspołecznych psychopatii, natomiast czynnik interpersonalno-afektywny psychopatii powinien się bardziej wiązać z instrumentalną wartością autoagresji [48]. Jedne z nielicznych badań poruszających kwestię autoagresji instrumentalnej u psychopatów przeprowadzone przez J. H. Pantona [za: 35] wskazują na większe nasilenie cech psychopatycznych u więźniów dopuszczających się autoagresji instrumentalnej. W świetle powyższych rozważań wydaje się także prawdopodobne, że nasilone narcystyczne cechy osobowości przez ich związek z psychopatią mogą się również okazać związane z wykorzystywaniem autoagresji w celach instrumentalnych.

Wyniki badań dotyczących zależności pomiędzy nasileniem cech narcystycznych i psychopatycznych a agresją nie są jednoznaczne. Wydaje się, że zarówno nasilone cechy narcystyczne, jak i psychopatyczne, stanowią istotne osobowościowe predyspozycje do wykorzystywania agresji i autoagresji w celach instrumentalnych. Obecnie uzyskane dane sugerują również, że psychopatia i narcystyczne zaburzenie osobowości mogą łączyć się ze zwiększoną skłonnością do zachowań agresywnych w sytuacjach, gdy zagrożone jest wyolbrzymione poczucie wartości jednostki. Może to obejmować zarówno sytuacje, w których osoba używa agresji do osiągnięcia konkretnego celu, zaspokojenia potrzeb własnych, czy też gdy reaguje agresywnie z zemsty z powodu niespełnienia jej żądań bądź w odpowiedzi na zniewagę lub krytykę. Wydaje się, że w powyższy model lepiej niż narcyzm wpisuje się psychopatia, z którą mogą się wiązać bardziej jawne i bezpośrednie przejawy agresji wobec innych. Bardziej otwarte wyrażanie agresji przez psychopatów może wynikać z faktu, że jednostki narcystyczne są bardziej skłonne do hamowania otwartej agresji wobec innych niż jednostki psychopatyczne, co jest związane z silną potrzebą aprobaty społecznej. Możliwe wydaje się także, że osoby narcystyczne odznaczają się większymi zdolnościami niż osoby psychopatyczne do rozładowywania agresji w odpowiedzi na zagrożenie Ego poprzez fantazjowanie zamiast poprzez otwartą agresję [32, 39, 41, 54].

8. Podsumowanie

Brak jednoznacznych rozstrzygnięć dotyczących charakteru zachowań agresywnych i autoagresywnych przejawianych przez osoby o psychopatycznych oraz o narcystycznych cechach osobowości sugeruje potrzebę dalszych badań empirycznych w tym zakresie. Wydaje się, że problematyka agresji związanej z psychopatią i narcyzmem posiada szczególne znaczenie zarówno teoretyczne, jak i praktyczne, w przypadku osób odbywających powtórny karę pozbawienia wolności. Analiza zależności pomiędzy psychopatią, narcyzmem i agresją może okazać się szczególnie pomocna przy wyodrębnieniu trafnych kryteriów diagnostycznych psychopatycznego zaburzenia osobowości, które mogłyby zostać włączone do przyszłych klasyfikacji zaburzeń psychicznych. Lepsze poznanie i opisanie charakteru zachowań agresywnych u psychopatów może również przyczynić się do wprowadzenia bardziej efektywnych oddziaływań resocjalizacyjno-terapeutycznych w zakładach karnych oraz na oddziałach szpitalnych, na terenie których przebywają osoby o psychopatycznych cechach osobowości.